

کتاب شناسی حسبہ

نویسنده: استاد ناصر باقری بیدھندی

انتشار: وبگاه رسمی استاد ناصر باقری بیدھندی

www.baqeribidhendi.ir

منبع: فصلنامه علمی - پژوهشی حکومت اسلامی

پاییز ۱۳۷۸ - شماره ۱۳ - ۲۳ صفحه - از ۱۲۸ تا ۱۵۰ (ISC)

نسب واژه (حسبه) در اصطلاح اداری - اسلامی و در زبان حقوق دانان مسلمان به اداره ای گفته می شود که در ادوار خلافت اسلامی در جامعه و حکومت اسلامی دائر بوده و قرن ها نیز ادامه داشته و برای انجام صحیح امر به معروف و نهی از منکر در مراتب مختلف و به مفهوم وسیع آن ها به وجود آمده است. از برخی گزارش های تاریخی موجود استفاده می شود که منصب حسبه به عصر خود رسول اکرم(ص) و خلفای پس از آن حضرت ارتباط پیدا می کند که آنان بدون واسطه، به ایفای این وظیفه پرداخته‌اند. ۱

بعدها حسبه به صورت سازمانی پیچیده و سامان یافته و نهادی حکومتی درآمد و دولت فردی را به نام (محتسب) بر آن گمارد. ۲ وظیفه اصلی محتسب نظارت دقیق و مستمر بر اجرای مقررات مذهبی و منع از کارهای ناروا و نظارت بر احوال و اعمال مردم و روابط عمومی افراد جامعه و رفاه حال و زندگی ایشان و اجرای صحیح امور حسبه بود.

وظایف این اداره در زمان ما در بیشتر کشورها بین وزارت خانه های مختلف تقسیم شده و بخشی از آن نیز به قوه قضائیه تفویض شده است.

دانشوران در خصوص حسبه آثاری ارزنده خلق نموده اند و چگونگی اداره حسبه و فرق میان حسبه و قضا و مظالم را شرح کرده و اختیارات محتسب و وظایف او را توضیح داده اند که این مقاله، عهده دار معرفی آنان است.

کتاب شناسی حاضر در سه بخش: کتاب های مستقل، کتاب های مشتمل و مقاله ها، به شماری از کتاب ها و مقاله هایی که در باب حسبت و امر به معروف و نهی از منکر نگاشته شده اشاره دارد.

کتاب های مستقل

۱- آداب الحسبه، ابی عبدالله محمد بن ابی محمد سقطی مالقی، (قرن ششم هـ).

۲- آئین شهرداری در قرن هفتم هجری، محمد بن احمد قُرشی (ابن اخوه) ترجمه

- جعفر شعار، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- این اثر، ترجمه کتاب (معالم القربه فی احکام الحسبه) است و مشتمل بر هفتاد باب و هر باب در شرح و توصیف حسبتی نوشته شده است.
- ۳- الاحتساب علی مرتکبی الرشوه، احمد الطویل.
- ۴- الاحتساب علی مرتکبی الرشوه، احمد احمد عبدالله.
- ۵- الاحتساب فی مجال المواصفات والمقاييس، احمد عبدالله عیسی.
- ۶- الاحتساب فی دعوه الامام حسن البنا، بدر عبدالرزاق عبدالله الماص، کویت، مکتبه المنار الاسلامیه، ۱۹۸۷م، ۱۵۳ص.
- ۷- الاحتساب وواقعه المعاصر، عبدالرحمن بن ابراهیم عبدالعزیز وهبی.
- ۸- الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، حسین نوری همدانی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹ش.
- ۹- الامر بالمعروف والنهی عن المنکر، لجنه تألیف: مؤسسه البلاغ، تهران ۱۴۰۵هـ
- ۱۰- احکام الحسبه و ما یختص بالامام والمأموم و غیره من الأمور، عبدالله بن محمد ابن ابی النجم (م ۶۵۶هـ)، خطی است.
- ۱۱- الاحکام السلطانیه والولایات الدینیّه، ابی الحسن علی بن محمد بن حبیب ماوردی (۳۶۴-۴۵۰هـ). مطبعه مصطفی البابی حلبی، قاهره (۱۳۹۳هـ ۱۹۷۳م).
- در فصل بیستم آن از دیدگاه حقوقی و فقهی به حسبه پرداخته است.
- ۱۲- اصل الحسبه بافریقیه: تحلیل کتاب (أحكام السوق) از یحیی بن عمر، حسن حسنی.
- ۱۳- امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه امام خمینی، دفتر بیست و یکم، تبیان،

۱۳۷۷، ۲۸۰ص، وزیری.

۱۴- امر به معروف و نهی از منکر، محسن قرائتی، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۷ش، ۳۲۷ص.

۱۵- امر به معروف و نهی از منکر، حسین نوری، ترجمه محمد محمدی اشتهاردی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، اسفند ۱۳۷۱، چاپ سوم، ۳۱۷ص، رقعی.

۱۶- امر به معروف و نهی از منکر دو فریضه برتر در سیره معصومین علیهم السلام، سید محمود مدنی بجستانی، ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر، نشر معروف، قم ۱۳۷۶، ۱۴۴ص، رقعی.

۱۷- الامر بالمعروف و النهی عن المنکر فی فقه اهل البیت علیهم السلام، شیخ نوری حاتم، ناشر مؤلف.

۱۸- الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، سید علی علوی، زیر نظر عادل علوی، قم، انتشارات گلستانه، چاپ اول، ۱۴۱۱هـ

۱۹- امر به معروف و نهی از منکر در اسلام، علی تهرانی، مشهد، چاپخانه فیروزیان، ۲۰۴ص.

۲۰- امر به معروف و نهی از منکر، علی مشکینی، انتشارات یاسر، ۱۳۵۹ش، ۷۲ص، جیبی.

۲۱- امر به معروف و نهی از منکر والاترین و گرانقدرترین فریضه اسلامی، علی کورانی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۱ش.

۲۲- امر به معروف و نهی از منکر و دفاع در اسلام، واحد تبلیغات اسلامی بنیاد بعثت، ۱۳۶۰، ۶۱ص، رقعی.

۲۳- امر به معروف و نهی از منکر در نهج البلاغه، حمیدرضا کفاش، تهران، پیام آزادی،

۱۳۷۱، ۵۸ص.

۲۴- اصول الحسبه فی الإسلام: دراسته تأصيلیه مقارنه، محمد کمال الدین، قاهره، دارالهدایه، ۱۹۸۶م.

۲۵- الاصناف فی العصر العباسی، صباح ابراهیم سعید السیخلی.

۲۶- الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، احمد عزالدین البیانوی (چاپ حلب).

۲۷- الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، غلام خلال عبدالعزیز بن جعفر بن احمد بن یزداد بن معروف البغدادی، نسخه خطی آن در دانشگاه قاهره وجود دارد.

۲۸- الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، ابن تیمیه، احمد بن عبدالحلیم (۶۱-۷۲۸هـ)، تحقیق: صلاح الدین منجد.

۲۹- الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، مرتضی مطهری، ترجمه جعفر صادق خلیلی، تهران، مؤسسه بعثت.

۳۰- بحث فی مسأله الامام والحسبه، المتوکل علی الله مشرف الدین ابن شمس الدین (۸۷۷-۹۶۵هـ). مخطوط است.

۳۱- بغیه الإربه فی احکام الحسبه، راشد بن عبدالعزیز حمد.

۳۲- بیانات تاریخی مقام معظم رهبری درباره امر به معروف و نهی از منکر، ۱۶ص، رقی.

۳۳- پیکار با منکر در سیره ابرار، محمد عابدی، حسن ابراهیم زاده، ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر، نشر معروف قم، ۱۲۷۷، ۲۳۲ص.

۳۴. پژوهشی در امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن و روایات، محمد اسحاق مسعودی، سازمان تبلیغات اسلامی، سال ۱۳۷۴، ۳۵۴ص.

۳۵- تأثیر عنصر امر به معروف و نهی از منکر در نهضت امام حسین(ع)، مرتضی

محمدی، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۲۰ص، رقعی.

۳۶- التبرج والاحتساب علیه، عبید ابن عبدالعزیز اسلمی.

۳۷- تحریر الاحکام، ابن رفاعه.

۳۸- تحریر الاحکام فی تدبیر اهل الاسلام، ابن جماعه.

۳۹- تحفه الناظر و عنیه الذاکر فی حفظ الشعائر، و تغییر المناکر، ابی عبداللہ محمد بن احمد بن قاسم بن سعید عقبانی تلمسانی (م ۱۷۸هـ) نسخه خطی در تونس و الجزایر والرباط ۱۳۵۳/۲۵۷۷ دارد.

۴۰- تقیه امر به معروف و نهی از منکر، سید احمد طیبی شبستری، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۵۸، ۱۸۳ص.

۴۱- التیسیر فی احکام التسعیر، احمد بن سعید المجیلدی (ابوالعباس) ۱۰۹۴هـ = ۱۶۸۲م، قاهره، ۵۲ص.

نسخه خطی آن در الجزایر و رباط - ۱۳۷۷/۲۵۷۷ وجود دارد.

۴۲-۴۳-۴۴- ثلاث رسائل أندلسیه فی آداب الحسبه والمحتسب:

الف: رساله فی القضاء والحسبه، تألیف محمد بن احمد بن عبدون التجیبی اشبیلی (قرن ششم هجری).

این کتاب اولین بار در سال ۱۹۳۴ در مجله الاسیویه به اهتمام لینی بروفسال چاپ شد و به فرانسه نیز ترجمه و در ضمن کتاب (اشبیلیه الاسلامیه فی بدایه القرن الثانی عشر) منتشر شد.

ب: از احمد بن عبداللہ بن عبدالرؤف.

ج: از عمر بن عثمان بن حباس جرسیفی.

تحقیق ا. لیفی بروغنال، قاهره، ۱۹۵۵.

۴۵- جهاد و امر به معروف و نهی از منکر، علی تهرانی.

۴۶- الحسبه فی الاسلام، احمد مصطفی مراغی.

یک بار در مجله الموظف الغراء چاپ شده و دیگر بار توسط مطبعه عیسی البابی الحلبی و شرکاء در مصر، ۴۰ص، رقعی و اخیراً در آینه مطبوعات شماره ۴۸، ص ۲۱.

۴۷- الحسبه فی الاسلام، ابراهیم دسوقی شهاوی، مکتبه دارالعرویه، قاهره ۱۳۸۲هـ
۱۹۶۲م، ۱۷۵ص، رقعی.

۴۸- الحسبه والمحاسبه، محمد حسن عبدالحمید.

۴۹- الحسبه فی الاسلام أو وظیفه الحکومه الاسلامیه، ابن تیمیه.

یک بار به اهتمام محمد المبارک مره، و یک بار هم به تحقیق عبدالعزیز رباح چاپ شده است.

۵۰- الحسبه والمحتسب فی الاسلام، دکتر نقولا زیاده، بیروت ۱۹۶۳.

۵۱- الحسبه، جمال الدین یوسف بن عبدالهادی.

۵۲- الحسبه، عبدالرزاق الحصان، بغداد، ۱۹۴۶م.

۵۳- کتاب الحسبه، ابن میرد دمشقی (۹۰۹هـ). مشتمل بر صد و دو باب است.

۵۴- الحسبه المذهبیه فی بلاد المغرب العربی (نشأتها وتطورها)، موسی لقبال، الشركه الوطنیه للنشر، الجزائر، ۱۹۷۱م، ۱۳۱ص، وزیری.

۵۵- الحسبه، تعریفها، مشروعیتها و حکمها، دکتر فضل الهی، پاکستان، اداره ترجمان الاسلام، ۱۴۱۰هـ

۵۶- الحسبه والمحتسب فی الاسلام، جرجی زیدان، بیروت ۱۹۶۲.

٥٧- الحسبه فى العصر النبوى و عصر الخلفاء الراشدين، دكتور فضل الهى، پاكستان، اداره ترجمان الاسلام، ١٤١٠هـ.

٥٨- الحسبه فى مصر الاسلاميه من الفتح العربى الى نهايه العصر المملوكى، سهام مصطفى أبو زيد، مطابع الهيئه المصريه العامه للكتاب، ١٩٨٦م، ٢٩ص، وزيرى.

مؤلف محترم در مقدمه كتاب خود به برخى از منابع مربوط به حسبه اشاره کرده است.

٥٩- الحسبه، عبدالوهاب، ابن منصور، رباط، المطبعه المكيه، ١٩٨٢م.

٦٠- الحسبه و السلطان، محمد سليمان، قاهره، الهيئه المصريه العامه للكتاب، ١٩٨٨م، ١١٩ص.

٦١- الحسبه والنيابه العامه: دراسه مقارنه، سعد بن عبدالله عريفى، رياض، توزيع دارالرشيد، ١٠٤٧هـ ١٢٠ص.

٦٢- الحسبه مظهر حضارى فى الاسلام، عبدالله محمد حمزه.

٦٣- الحسبه فى الاسلام، محمد عبدالرحيم سلطان، مخطوط.

٦٤- الحسبه فى السلام، ابراهيم شهابى، قاهره ١٩٦٢م.

٦٥- الحسبه الصغير، ابن الطيب السرخسى، ابوالعباس احمد بن محمد بن مروان (٢٨٦هـ).

٦٦- الحسبه الكبير، ابن الطيب السرخسى، ابوالعباس احمد بن محمد بن مروان.

٦٧- الحسبه: تطورها قديماً و حديثاً، بكريم، حسن، مراكش، ٣٠٢ص.

٦٨- الحسبه فى الاسلام، خيرالله بن صبحى جعفرى، دمشق، مطبعه الحياه.

٦٩- الحسبه فى فكر ابن تيميه، نقل بن مطلق الحارثى، ١٤٠٤هـ-ق.

٧٠- حسبه النبى: شهادات و وقائع من السيره النبويه، عبدالرحمن عيسى السليم،

بیروت، دار ابن حزم، ۱۹۹۳م، ۱۷۶ص.

۷۱- الحسبه فی بیزنطه، دکتر سید الباز العرینی.

۷۲- حسبه یک نهاد حکومتی، سیف الله صرّامی، تهیه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۷۴ص، وزیری.

۷۳- حسبه یا نظارت بر سلامت اجرای قانون، قدرت الله مشایخی، انتشارات انصاریان، قم ۱۳۷۶ش، ۲۳۹ص.

۷۴- خطه الحسبه فی النظریه و التطبيق والتدوین، عبدالرحمن فاسی، الدار البيضاء، دارالثقافه، ۱۹۸۵م، ۱۶۰ص.

۷۵- دراسات فی الحسبه والمحتسب عند العرب، دانشگاه بغداد، مرکز احیاء التراث العلمی العربی.

۷۶- دراسات فی الحسبه من الناحیتین التاریخیه والفقهییه، دکتر عبدالحسین رضوان، چاپ اول: ۱۴۱۰هـ/۱۹۹۰م.

۷۷- درسهای پیرامون امر به معروف و نهی از منکر، اعضای شورای مرکزی جامعه اسلامی ناصحین قم، ۶۲ص، جیبی.

۷۸- دوله بنی العباس، شاکر مصطفی، وکاله المطبوعات، کویت، ۱۹۷۲، ج ۱، ۵۷۳ص.

۷۹- درباره امر به معروف و نهی از منکر، سخنرانی مرتضی مطهری، تهران، کتابخانه صدوق.

این گفتار استاد شهید در کتاب (ده گفتار) نیز آمده است.

۸۰- درسهای پیرامون امر به معروف و نهی از منکر، مجموعه سخنرانیهای استاد سیداحمد خاتمی، گردآوری: پایگاه مقاومت بسیج شهید مصطفی خمینی بانک ملی ایران.

- ۸۱- دلیل تحریر الوسیله للامام الخمینی: فی الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، علی اکبر سیفی، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۵هـ
- ۸۲- الدوله ونظام الحسبه عند ابن تیمیه، محمد المبارک، بیروت، دارالفکر.
- ۸۳- دو فریضه بزرگ امر به معروف و نهی از منکر، سید جعفر میرعظیمی.
- ۸۴- راه اصلاح، لطف الله صافی گلپایگانی.
- ۸۵- راه رشد، جواد محدثی، ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر.
- ۸۶- کتاب الرتبه فی طلب الحسبه، ماوردی (۴۵۰هـ). دارای شصت و هفت باب است.
- ۸۷- کتاب الرتبه فی الحسبه، ابن رفاعه (۷۱۰هـ). مشتمل بر هفتاد باب.
- ۸۸- رساله فی المظالم المشترکه، ابن تیمیه، المطبعه الشرقيه (۱۳۲۳هـ).
- ۸۹- رساله فی آداب الحسبه والمحتسب. احمد بن عبدالله بن عبدالرؤف (قرن پنجم و ششم).
- ۹۰- رساله فی الامامه والحسبه، احمد بن محمد مشرق، خطی است، در یمن مکتبه جامع العربیه نگاهداری می شود.
- ۹۱- شذرات فی الحسبه (مجهول است)، نسخه خطی آن در الجزایر به شماره ۱۳۷۶ وجود دارد.
- ۹۲- شیوه های صحیح امر به معروف و نهی از منکر، تهیه و تدوین: دادسرای مبارزه با مواد مخدر و منکرات، ناشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹، ۲۷۵ص، رقعی.
- ۹۳- ضروره الحسبه المجتمع الاسلامی، عمر محمود مرسی.
- ۹۴- العمال و الولاه والاحتساب علیهم، اسحاق عبدالله عثمان محمد.
- ۹۵- العالی الرتبه فی احکام الحسبه، احمد بن موسی بن نصر بن موسی، دمشق شامی،

- ۹۶- غذاء الالباب شرح منظومه الاداب، محمد اسفرايينى حنبلى.
- ۹۷- فقه الدعوه فى انكار المنكر، عبدالحميد البلايى،
- ۹۸- فقه الدعوه الفرديه فى المنهج الاسلامى، محمد نوح ابو يوسف.
- ۹۹- فى آداب الحسبه، ابى عبدالله محمد بن ابن محمد سقطى مالقى اندلسى.
- به اهتمام ا. ليفى بروفنسال، پاریس، المطبعه الدوليه، ۱۹۲۰، يك بار با تحقيق دكتور حسن الزين وتوسط مؤسسه دارالفكر الحديث، در بيروت به سال ۱۴۰۷هـ - ۱۹۸۷م منتشر شد، ۸۸ص، وزيرى.
- ۱۰۰- قاعده فى الحسبه ابن تيميه، اين كتاب به نام (الحسبه فى الاسلام أو وظيفه الحكومه الاسلاميه) بارها به چاپ رسیده است.
- ۱۰۱- القاضى أبويعلی الفراء و كتابه الاحكام السلطانيه، دكتور محمد عبدالقادر ابوفارس، بيروت مؤسسه الرساله، ۱۴۰۰هـ - ۱۹۸۰م.
- ۱۰۲- قانون امور حسبه، تدوين عبدالمناف گرجى، شيرزاد گرجى نژاد، انتشارات طلا، تهران، ۱۳۷۵، ۱۲۷ص، وزيرى.
- ۱۰۳- كتاب فى الحسبه، محمد كردعلى، در مجله الثقافه، جلد اول، عدد اول سال ۱۹۳۹م منتشر شده است.
- ۱۰۴- كتاب احكام السوق، ابو زكريا يحيى بن عمر بن يوسف بن عامر كنانى (۲۱۳- ۲۸۹هـ).
- ۱۰۵- الكنز الأكبر فى الامر بالمعروف و النهى عن المنكر، زين الدين عبدالرحمن بن ابى بكر بن داود دمشقى صالحى معروف به ابن داود (م ۸۵۶هـ)، مخطوط است.
- ۱۰۶- كتاب الاحتساب، حسن بن على بن حسن أطروش، مخطوط است.
- ۱۰۷- المختار فى كشف الاسرار و هتك الأستار، عبدالرحمن بن أبى بكر دمشقى معروف

به جویری.

۱۰۸- معالم القربه فی احکام الحسبه، محمد بن محمد بن احمد قرشی معروف به ابن اخوه (م ۷۲۹هـ).

۱۰۹- من حلال بعض کتب الحسبه، محمد أبو الاجفاف، منشورات مجله الرساله الاسلامیه، وزارت اوقاف.

۱۱۰- محتوی ولایه الحسبه، طاهر التمیمی، عمان.

۱۱۱- المنکر الموجب للحسبه، عزت صاوی احمد، بدران.

۱۱۲- مسقطات العقوبه التعزیزیه و موقف المحتسب منها، عبدالحمید بن ابراهیم مجالی.

۱۱۳- موقف الاسلام من المسکرات والمخدرات و محال الحسبه فیها، کامل یوسف علی الهامشی.

۱۱۴- معالم القربه فی أخبار الحسبه (تلخیص)، حسین علی منتظری، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۰ص.

۱۱۵- موجب الحسبه، عوضی محمد، عوضی، مخطوط است، و شاید همان موجب الحسبه فی الفقه الشرعی اوست که در مجله المسلم المعاصر، سال ۱۳، عدد ۵۱، ۵۲ (سال ۱۴۰۸هـ) ص ۶۷-۱۹ چاپ شده است.

۱۱۶- موسوعه مصادر النظام الاسلامی، عبدالجبار الرفاعی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، جلد ۸ از صفحه ۱۱۹ تا ۱۳۳.

این کتاب یکی دیگر از منابع ما در تهیه این کتاب شناسی بوده است.

۱۱۷- من اخلاق المحتسبین، ولید ابن عثمان، ریاض مکتبه دارالسلام ۱۹۹۲م، ۸۰ص.

۱۱۸- مراقبه اللحوم و مشتقاتها فی قوانین الحسبه، موفق قنصه.

- ۱۱۹- مسئولیت و نظارت مردم در حکومت اسلامی، هادی دوست محمدی.
- ۱۲۰- نه‌ایه‌الرتبه فی طلب الحسبه، عبدالرحمن بن نصر بن عبدالله شیرزی (م ح ۵۸۹هـ)، قاهره، ۱۹۴۶ م، به اهتمام سید باز‌العربی.
- دو نسخه خطی از آن در دارالکتب المصریه وجود دارد نک: فهرس الکتب العربیه بدار الکتب المصریه، ج ۶، شماره ۲۰ و ۷۲. مشتمل بر چهل باب است و ظاهراً قدیمی‌ترین منابع در باب حسبه است و نویسندگان بعد از او به آن اعتماد کرده‌اند نک: ص ۱۶۲ و کتاب الحسبه فی مصر الاسلامیه، ص ۱۵.
- ۱۲۱- نه‌ایه‌الرتبه فی طلب الحسبه، محمدبن احمد بن بسام مصری (قرن نهم هـ)، تحقیق: حسام‌الدین قوام‌سامرائی، بغداد، مطبعه المعارف ۱۹۶۸ م. مشتمل بر یکصد و هیجده باب است. نسخه خطی آن در دارالکتب مصر با شماره ۶۱۴ نگه‌داری می‌شود.
- ۱۲۲- کتاب نصاب‌الاحتساب، عمر بن محمد بن عوض سنامی (قرن هشتم هـ)، نسخه خطی آن در حلب وجود دارد. و نیز مکتبه دارالعلوم، ۱۹۸۲ م.
- ۱۲۳- نظام الحسبه فی الاسلام، عبدالعزیز بن محمد بن مرشد.
- ۱۲۴- نصیحت و ناصحین به ضمیمه چهل حدیث در رابطه با نصیحت و ناصحین، تنظیم: دفتر جامعه اسلامی ناصحین، انتشارات اهل‌بیت (ع)، ۲۰۸ ص، رقعی.
- ۱۲۵- نامه ناصحین، جامعه اسلامی ناصحین قم، ۸۰ ص، رقعی.
- ۱۲۶- نظارت عمومی اسلامی، سید ابراهیم سید علوی، کانون انتشارات جیبی، ۱۴۱ ص.
- ۱۲۷- نصاب‌الاحتساب فی الحسبه، عزالدین محمد بن محمد بن عمر مقدسی حنفی: ابن عوض (م ۶۹۶هـ).
- ۱۲۸- کتاب نصاب‌الاحتساب، قاضی ضیاء‌الدین ابرنی.
- ۱۲۹- نصاب‌الاحتساب، محمد رجا احمد بحجوقه.

- ۱۳۰- نظام الحسبه في العراق حتى عصر المأمون: نشأته وتطوره، رشاد عبادسی، معتوق.
- ۱۳۱- نظام الاسلام (الاقتصاد مبادئ و قواعد عامه)، محمدالمبارک، رابطه الثقافه والعلاقات الاسلاميه، ۱۳۱۷هـ-۱۹۹۷م، ۱۷۹ص، رقعی، ص ۸۱ حسبه.
- ۱۳۲- ولايه الحسبه في الاسلام، دکتر عبدالله محمد عبدالله، مكتبه الزهراء، قاهره، ۱۴۱۶هـ-۱۹۹۶م، این کتاب یکی دیگر از منابع ما در این کتاب شناسی است.
- ۱۳۳- وظيفه المحتسب في مكافحه الكسب غير المشروع، قاسم بن احمد ابراهيم غزال.

کتاب‌های غیر مستقل

- در این بخش به کتاب هایی که به صورت ضمنی و استطرادی مسئله (حسبه) را مورد بحث قرار داده اند اشاره خواهیم کرد.
- ۱۳۴- الارشاد الی محاسن التجاره، ابوالفضل جعفر بن علی أمسقی، قاهره، ۱۳۱۸هـ-۱۹۰۰م.
- ۱۳۵- آراء ابن تیمیه فی الدوله ومدى تدخلها فی المجال الاقتصادی، محمدالمبارک، دارالفکر، بیروت، چاپ سوم، ۱۹۷۰م، ۱۶۹ص و ما بعد آن.
- ۱۳۶- آثار الصادقین، ج ۱، صادق احسانبخش، روابط عمومی ستاد برگزاری نماز جمعه گیلان، احادیث امر به معروف و نهی از منکر.
- ۱۳۷- ابن حجاج شاعر معروف قرن چهارم هجری، ناصر باقری بیدهندی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷، ۱۳۶ص، رقعی، ص ۱۳ - ۱۵.
- ۱۳۸- احیاء علوم الدین، غزالی، بیروت، دارالمعرفه، ج ۱، ص ۲۱۴-۲۱۱.
- ۱۳۹- الاصناف فی العصر العباسی، صباح ابراهیم سعید الشخلی، ص ۱۳۹.
- ۱۴۰- بازار در سایه حکومت اسلامی، سید جعفر مرتضی عاملی، ترجمه سید محمد حسینی، ترجمه کتاب (السوق فی ظل الدوله الاسلامیه)، انتشارات اسلامی وابسته به

جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. ۱۳۶۹ش، ۱۵۶ص، رقعی.

۱۴۱- تاریخ تمدن اسلام، جرجی زیدان، ج ۱، ص ۲۴۲.

۱۴۲- التراتیب الاداریه (نام دیگر آن نظام الحکومه النبویه است)، شیخ عبدالحی کتانی، دارالکتاب العربی، بیروت، ج ۲، ص ۴۸۲، باب فی المحتسب.

۱۴۳- تاریخ النظم السیاسیه والقانونیه والاقتصادیه علی الاخص من الوجهه المصریه، دکتر زکی عبدالمتعال، مطبعه نوری، قاهره، ۱۹۳۵م، ص ۳۵۷، المجالس الحسیبه.

۱۴۴- تاریخ الاسلام السیاسی و الدینی والثقافی والاجتماعی، دکتر حسن ابراهیم حسن، مکتبه النهضه المصریه، قاهره، ج ۴، ص ۳۸۴، الحسیبه.

۱۴۵- تاریخ طب در ایران، دکتر محمود نجم آبادی، ص ۷۵۹.

۱۴۶- تنبیه الحکام فی الاحکام، ابن مناصیف (۶۲۰هـ)، دست نوشت است.

۱۴۷- حضاره العرب فی العصور الاسلامیه الزاهره، دکتر مصطفی رافعی، دارالکتاب لبنانی، ۱۹۶۰، ص ۱۳۹، الحسیبه.

۱۴۸- الخطط المقریزیه، مقریزی (م ۸۴۵)، قاهره ۱۳۲۴هـ جلد ۲، ص ۲۹۲.

۱۴۹- دائره المعارف، بطرسی بستانی، دارالمعرفه، بیروت، لبنان، ج ۲، ص ۵۵۶، الاحتساب والحسیبه.

۱۵۰- دائره المعارف الاسلامیه، منتشر کنندگان به عربی ابراهیم زکی خورشید، عبدالحمید یونس، احمد الشفتناوی، دارالمعرفه، بیروت، لبنان، ج ۷، ص ۳۷۹، الحسیبه و نیز ماده محتسب.

۱۵۱- دائره المعارف تشیع، زیر نظر صدر حاج سید جوادی و دیگران، ج ۶، ص ۲۸۱ به قلم آقای محمدرضا انصاری.

۱۵۲- الدوله العربیه الاسلامیه فی العصر الاموی، دکتر عبید ابراهیم احمد، دکتر

عبدالواحد ذنون طه، دكتور عبدالقادر سلمان معاصيدي، بغداد، ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م، ص ١٠٢، الحسبه.

١٥٣- دولة القرآن، طه عبدالباقي سرور، دارالفكر العربي، قاهره، نظام الحسبه في الاسلام، ١٢٧ص.

١٥٤- ده گفتار، مرتضى مطهرى، انتشارات صدرا، تهران، ص ١٥. عنوان گفتار: (امر به معروف و نهى از منكر).

١٥٥- الدوله ونظام الحسبه عند ابن تيميه، محمد المبارك، دارالفكر، ١٩٦٧م.

١٥٦- دراسات في ولايه الفقيه، حسينعلى منتظرى. جلد ٢، الفصل الخامس في الامر بالمعروف و النهى عن المنكر و اداره الحسبه، ص ٢٥٣.

١٥٧- زاد الدعاه من احاديث سيد العباد(ص) في الاخلاق، جمع و ترتيب دكتور محمود احمد البرشه - وفاء احمد كفتارو، دار الشيخ امين كفتارو، دمشق ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م، الفصل الثامن، ص ٥٣، الامر بالمعروف و النهى عن المنكر.

١٥٨- ساختار اجتماعى و سياسى نخستين حكومت اسلامى در مدينه، سيد محمد ثقفى، انتشارات هجرت، قم ١٣٧٦ش، ص ٢١٤ نظام حسبه و محتسب.

١٥٩- سياسه الانفاق العالم في الاسلام و في الفكر المالى الحديث، دكتور عوف محمود الكفراوى، مؤسسه شباب الجامعه، اسكندريه، ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م، ص ٤٨٣، نظام الحسبه.

١٦٠- السلطه القضائيه و شخصيه القاضى في النظام الاسلامى، دكتور محمد عبدالرحمن البكر، الزاهراء للإعلام العربى، قاهره، ١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م، ص ١٥٣٨، الحسبه.

١٦١- السوق في ظل الدوله الاسلاميه، سيد جعفر مرتضى عاملى، لبنان، الدار الاسلاميه، ١٤٠٨هـ

- ۱۶۲- سير الملوك (سياسة نامه)، خواجه نظام الملک طوسی، به کوشش محمد آلتانی تویمن، بخش ششم اندر باب قاضیان و خطبا و محتسب و رونق کار ایشان، ص ۴۵.
- ۱۶۳- شئون فقیه، احمد نراقی، دکتر سید جمال موسوی، بنیاد بعثت، تهران.
- ۱۶۴- صبح الاعشی فی صناعه الانشاء، ج ۵، قلقشندی (م ۸۲۱هـ).
- ۱۶۵- الطرق الحکمیة فی السیاسه الشرعیة، ابن قیم جوزیه (۷۵۱هـ)، مصر ۱۳۷۴، ص ۲۴۰ و ما بعد.
- ۱۶۶- عبقریه الاسلام فی اصول الحکم، دکتر منیر عجلانی، دارالنفائس، بیروت، ۱۴۰۵هـ/۱۹۸۵م، فصل ششم، ص ۲۸۷، الحسبه.
- ۱۶۷- فقه در آینه مطبوعات، کنگره بررسی مبانی فقهی حضرت امام خمینی(ره) (نقش زمان و مکان در اجتهاد)، ش ۴۸، مقالات زیر:
- الحسبه فی الاسلام، احمد مراغی، ص ۳۱.
  - الحسبه فی الاسلام، اسحق موسی الحسینی، ص ۴۰.
  - الحسبه فی الاسلام، محمد المنتصر الیسونی، ص ۵۹.
  - الحسبه فی الشریعه الاسلامیه والقوانین الوضعیه، عبدالستار آدم، ص ۶۴.
  - حسبه و شرایط محتسب، حسینعلی منتظری، ص ۶۷.
  - الحسبه و النظام الاداری، مصطفی کمال وصفی، ص ۱۱۴.
  - المحتسب فی الایام الدوله الفاطمیة، مصطفی کمال وصفی، ص ۱۲۶.
  - نظام الحسبه فی الاسلام، محمد زیور، ص ۱۴۰.
  - نظام الحسبه فی الاسلام، مصطفی الر، ص ۱۶۳.

و نیز ش ۵۲.

مقاله دیدگاه های تازه نسبت به مسائل حسبی، از فرامرز زمانی سلیمی، ص ۱۰۹.

و ش ۵۱ مقالاتی در زمینه احتکار و قیمت گذاری.

۱۶۸- فقه سیاسی، عباسعلی عمید زنجانی، انتشارات امیر کبیر، تهران، ج ۲، ص ۳۷۰، ولایت در امور حسبه.

۱۶۹- فقه سیاسی اسلام، ابوالفضل شکوری، دفتر تبلیغات اسلامی قم.

۱۷۰- فقه الدعوه الى الله و فقه النصح والارشاد و الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، عبدالرحمن حسن جنکه الميدانی، دارالقلم، دمشق، ۱۴۱۷هـ/۱۹۹۶م.

۱۷۱- الفقه الاسلامی و ادلتها، دکتر وهبه الزحیلی، ج ۸، المبحث الخامس - نظام الحسبه أو ولاية الحسبه فی الاداره الاسلاميه، دارالفکر المعاصر، سوریه، ۱۴۱۸هـ

۱۷۲- قضاء المظالم فی الفقه الاسلامی، دکتر محمد زحیلی، الحسبه، ص ۱۴، دارالمکتبی، سوریه، دمشق ۱۴۱۸هـ

۱۷۳- القضاء الاسلامی فی العهد النبوی، دکتر محمد زحیلی، الحسبه، ص ۱۴، دار المکتبی، ۱۴۱۸هـ

۱۷۴- قضاء المظالم و قضاء الحسبه، ص ۳۳.

۱۷۵- القضاء فی الاسلام، ولاية الحسبه، محمد سلام مدکور، ص ۷۴۱، دارالنهضة العربيه، قاهره.

۱۷۶- کتاب الأَقْنُوم فی مبادئ العلوم، عبدالرحمان فاسی (سده یازدهم).

۱۷۷- لغتنامه دهخدا، حرف ح، ص ۵۴۷ - ۵۴۹ و کلمه محتسب، ص ۵۱۱.

۱۷۸- لزوم وزارت اطلاعات در حکومت اسلامی،، علی احمد میانجی، وزارت امر به

معروف و نهی از منکر یا اداره حسبه و محتسب، ۱۰۲ به بعد ص ۲۴۸، وزیری، دفتر
نشر برگزیده، قم، ۱۳۷۴.

مباحث این کتاب در مجله نور علم قبلا به چاپ رسیده است.

۱۷۹- مدینه اسلامی، محمد عبدالستار عثمان، ترجمه علی چراغی، دیوان حسبت و
نقش ارتباطی آن، ص ۲۳۷، موسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۶.

۱۸۰- المؤسسات الاداریه فی الدوله العباسیه خلال الفتره ۲۴۷- ۳۳۴هـ/ ۸۶۱- ۹۴۵م،
حسام قوام السامرائی، مکتبه دارالفتح، الحسبه، ص ۳۰۵- ۲۳۸، دمشق ۱۳۹۱هـ -
۱۹۷۱م.

۱۸۱- المختار فی کشف الاسرار، جبیری.

۱۸۲- معارف و معاریف، سید مصطفی حسینی دشتی، ج ۱، ص ۲۶۹، امور حسبه،
انتشارات اسماعیلیان قم، ۱۳۶۹ش.

۱۸۳- معجم المصطلحات الفقهیه والقانونیه، د. جرجتس جرجس، ص ۲۴، احتساب،
الشركه العالمیه للكتاب، بیروت، ۱۹۹۲م.

۱۸۴- مقدمه ابن خلدون، ص ۲۲۵.

۱۸۵- مجموع الفتاوی لابن تیمیه (م ۷۲۸هـ)، جمع و ترتیب عبدالرحمن بن محمد بن
قاسم، ج ۲۸.

۱۸۶- مفاتیح، ملا محسن فیض کاشانی، این محقق نامی کتاب امر به معروف و نهی از
منکر را کتاب حسبه نامیده اند.

۱۸۷- موسوعه الحضاره العربیه الاسلامیه، دکتر حسن حنفی، ج ۲، بخش فقه اسلامی
- قضاء و حسبه، دکتر علی عبدالقادر، ص ۷۸.

۱۸۸- الموسوعه الفقهیه، وزارت اوقاف و شئون اسلامی کویت، ج ۱۷، ص ۲۲۳.

۱۸۹ - المقدمه السلطانيه فى السياسه الشرعيه، طوغان شيخ المحمرى الحنفى الاشرفى (م ۸۸۱هـ)، تحقيق دكتور عبدالله محمد عبدالله، الباب السابع عشر فى الحسبه و ما يتعلق بها من الاحكام، ص ۲۶۹-۲۸۶، مؤلف اين باب را از الاحكام السلطانيه ماوردى گرفته است، مكتبه الزهراء، قاهره، ۱۴۱۸هـ/۱۹۹۷م.

۱۹۰ - من الفقه السياسى فى الاسلام، محمد صالح جعفر الظالمى، الفصل السادس، الامر بالمعروف و النهى عن المنكر، ص ۱۰۹، دار مكتبه الحياه، بيروت، لبنان، ۱۹۷۹م، ۱۸۳ص، وزيرى.

۱۹۱ - منصب قاضى القضاء فى الدوله العباسيه منذ نشاته حتى نهايه العصر السلجوقى، دكتور عبدالرزاق على انبارى، ص ۳۴۴، قاضى القضاء والمحتسب، الدار العربيه، بيروت، لبنان ۱۹۸۷م، ۴۲۸ص، وزيرى.

۱۹۲ - نظام القضاء فى الشريعه الاسلاميه، دكتور عبدالكريم زيدان، دارالبشير، الاحتساب، ص ۳۴۳، الحسبه، ص ۳۱۱، عمان، اردن، چاپ سوم، ۱۴۱۵ هـ / ۱۹۹۵م.

۱۹۳ - النظم الاسلاميه نشاتها و تطورها، دكتور صبحى صالح، ص ۳۲۸، الحسبه، دارالعلم للملايين، بيروت، چاپ سوم، ۱۳۹۹هـ / ۱۹۷۲م.

۱۹۴ - نظام الحكم والاداره فى الاسلام، شيخ محمدمهدى شمس الدين، ص ۴۴۲، دارالثقافه للطباعه والنشر، ايران، قم ۱۴۱۲هـ / ۱۹۹۲م.

۱۹۵ - النظم الاسلاميه فى اليمن ميلادا و نشاه، عبدالرحمن عبدالواحد الشجاع، ص ۳۶، الحسبه، دارالفكر المعاصر، بيروت، لبنان، ۱۴۰۹هـ / ۱۹۸۹م.

۱۹۶ - نقش دولت در حمايت از حقوق مصرف كننده کالا، احد باقرزاده.

پايان نامه جهت اخذ درجه كارشناسى ارشد از دانشگاه آزاد اسلامى است.

۱۹۷ - نهاد دادرسي در اسلام، محمد حسين ساكت.

پژوهشی است در روند و روش دادرسی و سازمان های وابسته از آغاز تا سده پانزدهم هجری، فصل دوم سازمان حسبه، ص ۲۹۶، مشهد، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵.

۱۹۸- نهاییه الارب فی فنون الادب، شهاب الدین احمد نوری (م ۷۳۳)، الباب الثالث عشر - فی نظر الحسبه واحكامها، ج ۶، ص ۲۹۱.

۱۹۹- نظريه الولاية فی الشريعة الاسلاميه، دکتر نزيه حماد، ص ۴۱ ولاية الحسبه، دمشق، دارالقلم، بيروت، الدار الشاميه، ۱۴۱۴هـ/ ۱۹۹۴م.

۲۰۰- ولاية الشرطه فی الاسلام، دکتر نمر بن محمد حميداني، فصل سوم: الشرطه وولاية الحسبه، ص ۲۰۳، رياض، دار عالم الكتب، ۱۴۱۳هـ- ۱۹۹۳م.

۲۰۱- ولاية الفقيه (بحث من كتاب عوائد الايام)، نراقي، سازمان تبليغات اسلامي، تهران ۱۴۱۰هـ/ ۱۹۹۰م، ص ۹۶، جيبی.

۲۰۲- وسائل الشيعه، محمد بن حسن حر عاملی، ج ۱۱، الامر بالمعروف، بيروت، داراحياء التراث العربی.

۲۰۳- وافی، محسن فيض كاشانی، اول كتاب جهاد.

مقاله‌ها

۲۰۴- اختصاصات و موهلات المحتسب فی اداره الاقتصاد الاسلامی، فاضل عباس الحسب، المجله العربيه للاداره، اردن، س: ۸، ۲۴، ۱۹۸۴م، ص ۴۸-۶۳.

۲۰۵- اعمال المحتسب، محمد بنا، مجله لواء الاسلام، ش ۷ و ۸، از سال دوم، سال ۱۹۴۹.

۲۰۶- تاريخ تاسيس حسبه، علی احمدی میانجی، مجله نور علم، دوره دوم، ش ۴، ص ۷.

۲۰۷- تعريفه الاحتساب فی بغداد فی سنه ۱۰۹۴هـ/ ۱۶۸۳م، يعقوب سرکيس، مجله غرفه تجاره بغداد، بغداد، عدد ۵ (۱۹۴۲م)، ص ۳۰۵-۳۶۴.

٢٠٨- تسع وثائق في شئون الحسبه على المساجد في الاندلس، محمد عبدالوهاب
خلات.

٢٠٩- ثلاث مخطوطات في الحسبه، محيي هلال السرحان، المورد، بغداد، مجلد ١، عدد
م، ٤ (١٩٧٢م)، ص ٢٩٧-٣٠٤.

٢١٠- الحسبه، بدرت نوال محمد، بدير، الهدايه (البحرين) س: ١٣ ١٥٣٤، ص ٩٠-٩٢.

٢١١- الحسبه: جهاز الرقابہ في ادارہ الاقتصاد الاسلامي، فاضل عباس الحسب، المجله
العربيه للاداره، اردن، س: ٨ عدد ١، ١٩٨٤م، ص ٢٣-٤١.

٢١٢- الحسبه في الاسلام، اسحاق موسى حسيني، المسلمون، جنيف، س: ٩ عدد ٢.

٢١٣- الحسبه في الاسلام، محمد عمر حماده، مجله المورد: مجلد ٩، عدد ٤، سال
١٩٨٠م، ص ٩٢-٩٤.

٢١٤- الحسبه في الاسلام، علي الخفيف، حضاره الاسلام، سال ٢، عدد ٥، ١٢٨١هـ
ص ٢٤-٣٣.

٢١٥- الحسبه في الاسلام عند الماوردي، حسام الدين سامرائي، مجله دانشكده آداب،
بغداد، مجلد ٢، عدد ٢١ (١٩٧٧م)، ص ٣٠٣-٣١٥.

٢١٦- الحسبه والمحتسبون في مصر، عريني الباز، المجله التاريخيه المصريه، مجلد ٣،
عدد ٢ (١٩٥٠م)، ص ١٥٧-١٦٩.

٢١٧- الحسبه بين الاصاله والمعاصره، احمد العلمى، المجله الاسلاميه، س ٨، عدد ٦
(١٤٠٥هـ)، ص ٢٧-٤٠.

٢١٨- الحسبه وظيفه اسلاميه في حاجه الى رويه جديده، عبدالحليم عويس، مجله
المسلم المعاصر، بيروت، عدد ٢٩ (١٤٠٢هـ)، ص ٤٥-٦٨.

٢١٩- الحسبه واثرها على الحياه الاقتصاديه في مصر المملوكيه، احمد السيد دراج،

- المجله التاريخيه المصريه، مجلد ١٤ (١٩٦٨م)، ص ١٠٩-١٤١.
- ٢٢٠- الحسبه... ما احوجنا اليها اليوم!، طلال المجذوب، العرفان.
- ٢٢١- الحسبه: المفهوم العالم والبعء الاقصادى، زهير خضير، ياسين، آفاق عربيه، سال ١٠، عدد ١ (١٩٨٥م)، ص ١٠٨-١١٢.
- ٢٢٢- الحسبه فى خزانه الكتب العربيه، كوركيس عواد، مجله المجمع العلمى العربى، دمشق، مجلد ١٨ (١٩٤٣م)، ص ٤١٧-٤٢٨.
- ٢٢٣- الحسبه على الصيدله فى الاسلام، احمد سعيد الامرداش، مجله منبر الاسلام، سال ٤٠، عدد ٨ (١٤٠٢هـ)، ص ٥١-٥٣.
- ٢٢٤- الحسبه على الطب فى الاسلام، محمود شرقاوى، الفصيل، سال ١٢، ١٣٤٤ (١٩٨٨م)، ص ٤٠-٤١.
- ٢٢٥- الحسبه و دورها فى بناء المجتمع الاسلامى، محمد رحمت الله ندوى، البعث الاسلامى، ش ٤٢، جمادى الثانى ١٤١٨هـ.
- ٢٢٦- الحسبه بين الشريعه والقانون الوضعى المغربى، شكرى احمد السباعى، مجله دارالحديث الحسنيه، رباط، عدد ٤، ١٤٠٤هـ ص ١٦٣-١٩٤.
- ٢٢٧- الحسبه: دراسه فى شرعيه المجتمع والدوله، فضل شلق، الاجتهاد، بيروت، عدد ٢ (١٩٨٩م) ص ١٥-٨٩.
- ٢٢٨- الحسبه او اللجنه الاخلاقيه، انتساس مارى الكرملى، مجله لغه العرب، مجلد ٤ (١٩٢٦م)، ص ٣٠٧-٣٠٨.
- ٢٢٩- الحسبه فى الاسلام، مجله المجمع العلمى العربى، دمشق، مجلد ١ (١٩٢١م)، ص ٢٥٧-٢٦٢.
- ٢٣٠- الحسبه و مكانتها فى الاسلام، عبدالمجيد بكرى معاذ، هذه سبيلى، رياض، سال

٣، عدد٣ (١٤٠٠هـ - ١٤٠١هـ)، ص١٦ - ٣٥.

٢٣١- حكمه مشروعيه الاحتساب و حكمته و وظيفته وانواعه و درجاته و طرقه، محمد عثمان، صالح، مجله البحوث الاسلاميه، عدد٢٣ (١٩٨٨م)، ص٢٦٥ - ٢٧٩.

٢٣٢- حول مقال: موجب الحسبه فى الفقه الاسلامى للدكتور عوض محمد عوض، احمد ريسونى، مجله المسلم المعاصر، س١٤، عدد٥٥ (١٩٩٠م)، ص٧٥-٧٧.

٢٣٣- حول مقاله الحسبه لكوركيس عواد، مجله المجمع العلمى العربى، دمشق، مجلد١٩، ص٣٨٠.

٢٣٤- حول كتاب الحسبه، هل انتحل ابن الاخوه اسم الماوردى، احمد سامح خالدى، مجله الثقافه بغداد، مجلد١، س١، عدد٧ (١٩٣٩م)، ص٣٧.

٢٣٥- الخيره بين الحسبه والضبط الاداورى، احمد بن صالح السيف، البيان، بريطانيا، عدد٤١ (١٩٩١م)، ص٩٥-٩٨.

٢٣٦- دور المحتسب فى ادارته وصيانته بيئه السوق فى المجتمع المسلم الاول، طارق محمد عقيل سليمان، البلديات، سال٣، عدد١٢ (١٤٠٨هـ).

٢٣٧- شروط الظهور فى المنكر الموجب للحسبه، عبدالفتاح مصطفى صيفى، هذه سبيلى، رياض، سال٣، عدد٣ (١٤٠٠هـ - ١٤٠١هـ)، ص٢٥٤-٢٩٦.

٢٣٨- المحتسب و احكام وظيفه الحسبه، احمد محمد مصطفى السقارين، الوعى الاسلامى، سال٨، عدد٨٩ (١٣٩٢هـ)، ص٣٠-٣٤.

٢٣٩- المحتسب و قانون الدفاع الاجتماعى، محمد عيسى صالحيه، العربى، الكويت، عدد٢٠٩، ص١٦٦-١٦٩.

٢٤٠- المحتسب والتنفيش التربوى، فخرالدين قباوه، مجله الخفجى، سال٧، عدد٣ (١٩٧٧م)، ص٨ - ٩.

- ٢٤١- المحتسب في العصر العباسي، كارولين ستون، تاريخ العرب والعالم، سال ٥، عدد ٥٤ (١٤٠٣هـ)، ص ٤٤-٤٧.
- ٢٤٢- محتوى ولاية الحسبه، طاهر التميمي، الاداري، سلطنت عمان، سال ١٢، عدد ٤٢ (١٩٩٠م) ص ١٤٥-١٦٨.
- ٢٤٣- محتسبو بغداد، عبدالرزق الحصان، الرابطه، بغداد (١٩٤٥م)، ص ١٥١-١٥٣، ٢١٢، ٢١١، ٢٠٦، ٢٠٠.
- ٢٤٤- منذ ٨ قرن: المحتسب كان مسئول النظافه، حسن حسنى عبدالوهاب، العربى، عدد ٢٣١.
- ٢٤٥- من آداب الحسبه فى الاسلام: استخدام اللغة العربيه الخدمات البلديه، عبدالله العلى النعيم، مجله مجتمع و عمران، تونس، عدد ٤ (١٩٨٣م)، ص ٥-٧.
- ٢٤٦- من آداب الحسبه فى الاسلام: انظمه البناء واستعمالات المباني، همان نويسنده و همان مجله، عدد ٣ (١٩٨٣م)، ص ٩٠٥.
- ٢٤٧- موضوع الحسبه و مجالات الاقسام فى المجتمع الاسلامى، عبدالمجيد بكرى معاذ، هذه سبيلى، رياض، عدد ٤، ١٤٠١هـ.
- ٢٤٨- نظام الحسبه فى الاسلام، مصطفى الرافعى، مجله الفيصل، سال ٢٣، عدد ٢٦ (١٩٧٩م)، ص ٦٨ - ٦٩.
- ٢٤٩- نظام الحسبه فى الاسلام، محمود زيور، دراسات تاريخيه، دمشق، سال ٩، عدد ٢٩ (١٩٨٨م)، ص ١٤٩ - ١٧٠.
- ٢٥٠- نظام الحسبه فى الاسلام، محيى هلال السرحان، مجله الرساله الاسلاميه، عدد ٢٩-٣٠ (١٣٩٠هـ)، ص ١٢-١٩، عدد ٣٢-٣١ (١٣٩٠هـ)، ص ٩-١٤، عدد ٣٨-٣٩ (١٣٩١هـ)، ص ٢٩-٤٠.

- ۲۵۱- نظام الحسبه و دوره فی المجتمع الاسلامی، محمود شیب، التریبه، قطر، عدد ۸۲ (۱۴۰۷هـ)، ص ۸۲-۸۳.
- ۲۵۲- نظام الحسبه، ریاض العلمی، الوعی الاسلامی، سال ۲۲، عدد ۲۶۴ (۱۴۰۶هـ)، ص ۵۴-۵۷.
- ۲۵۳- نظام الحسبه فی الاسلام، دکتر اسحاق موسی حسینی، مجله الازهر، سال ۳۵ (۱۹۶۴م)، ص ۹.
- ۲۵۴- نصاب الاحتساب ومخطوطاته، کورکیس عداد، مجله المجمع العلمی، دمشق، مجله ۱۷، ج ۹-۲۰ (۱۹۴۲م)، ص ۴۳۳-۴۴۴.
- ۲۵۵- وثائق حول مهمه المحتسب بفاس، بطیفه سمیرس، بنانی، مجله دانشکده آداب و علوم انسانی، فاس، عدد ۲ (۱۹۸۵م)، ص ۴۰۳-۴۲۳.
- ۲۵۶- وظیفه المحتسب فی الاسلام، احسان هندی، نهج الاسلام، سال ۱۰، عدد ۳۵ (۱۹۸۹م)، ص ۶۸-۷۳.

پی نوشت‌ها:

۱. معالم القربه فی احکام الحسبه، ص: ۴؛ تراتیب الاداریه، ج ۱، ص ۲۸۶ و الاصناف، ص ۱۴۲ به نقل از الاحکام السلطانیه، ص ۲۵۸.
۲. نخستین نشانه ای که از حسبه در متون اسلامی ثبت شده است، به نیمه اول قرن دوم باز می‌گردد که عاصم بن سلیمان احوال در عصر منصور، عهده دار حسبت در کوفه گردید. نک: الاصناف، ص ۱۴۳ تهذیب التهذیب، ج ۵، ص ۴۳ و الطبقات ابن سعد، ج ۷، ص ۳۰.